

PRILIKE U ŠKOLSTVU BOSNE I HERCEGOVINE ZA VRIJEME PRIVREMENOG DRŽAVNOG UREĐENJA U KRALJEVSTVU SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Apstrakt: Školski sistem predstavlja za svaku državu i društvo jedan od najvažnijih segmenata. Zbog toga, ali i niza drugih razloga vlasti nastoje da škole stave pod svoju kontrolu. Preko školstva Bosne i Hercegovine ostvarivani su politički, ekonomski, kulturni, nacionalni i drugi ciljevi vladajućih političkih elita. U nastavnim planovima i programima uklanjani su sadržaji čiji su odgojni ciljevi bili u skladu sa interesima austrougarskog režima. Vladajuća elita širila je ideju o "jednom troimenom narodu", nastojeći da stvori jedinstven politički, ekonomski, obrazovni i kulturni prostor. Važno mjesto u ostvarivanju ciljeva imali su nastavnici koji su morali da odgovaraju "duhu vremena", te nastavni planovi i programi i udžbenici. U grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) izvršene su značajne promjene, tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Najveći broj udžbenika pisali su autori iz Hrvatske i Srbije, dok je samo mali broj bio iz Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Prilike, školstvo, Bosna i Hercegovina, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Pokrajinska uprava, privremeno državno uređenje, nastavni planovi i programi, nastavnici, udžbenici.

OPPORTUNITIES IN THE SCHOOL OF BOSNIA AND HERZEGOVINA FOR THE TIME OF THE TEMPORARY STATE ORGANIZATION IN THE KINGDOM OF SRBA, CROATIA AND SLOVENIA

Abstract: The school system represents for each country and society one of the most important segments. Because of this, but also a number of other reasons the authorities try to put schools under their control. Through the education of Bosnia and Herzegovina, political, economic, cultural, national and other goals of the ruling political elites were realized. Curricula and curricula eliminated content whose educational goals were in line with the interests of the Austro-Hungarian regime. The ruling elite spread the idea of a "one-tribe nation", striving to create a unique political, economic, educational and cultural space. Teachers

who had to respond to the "spirit of time", and curricula and curriculum, had an important place in achieving goals. Significant changes have been made in the group of national subjects (history, geography, Serbian or Croatian language), with emphasis on the history and geography of Serbs, Croats and Slovenians, and works for Serbian school, literature in literature, literature and literature from the Serbian, Croatian or Slovenian literature. The largest number of workbooks were written by authors from Croatia and Serbia, while only a small number were from Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Opportunities, education, Bosnia and Herzegovina, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Provincial government for Bosnia and Herzegovina, Provincial administration, temporary state organization, teaching staff, programs, teachers, textbooks.*

Uvod

Bosna i Hercegovina je 1. decembra 1918. godine ušla u sastav Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Bila je to prva zajednička država južnoslavenskih naroda. Nova država našla se u situaciji različite privredne razvijenosti pojedinih područja, neriješenih političkih i socijalnih pitanja, a bila je suočena i sa velikom kulturnom zaostalošću stanovništva. Pismenost i školstvo kao osnovni preduvjet i generator razvoja svakoga društva bili su na vrlo niskom stupnju. Bosna i Hercegovina je imala nerazvijenu i neravnomjernu mrežu osnovnih škola, te visok procenat nepismenoga stanovništva.¹ Uzroci takvoga stanja su mnogobrojni: historijski, kulturni, tradicijski, vjerski.

U novom državnom okviru – unatoč autohtonosti nacionalnih struktura – postojala je tendencija unifikacije i stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog kulturnog prostora, ponesena idejom jugoslavenskog zajedništva. Nakon uspostave Kraljevine SHS počinju se očitavati razlike u njihovom shvatanju ne samo nacionalnog i državnog, nego i kulturnog jedinstva. Neravnopravan politički položaj naroda u zajedničkoj državi manifestirao se i na kulturnom polju.²

1 Po podacima koje su iznosili predstavnici Vlade, u Bosni i Hercegovini je na dan ujedinjenja, 1. decembra 1918. godine, bilo 320 osnovnih škola. Njih je pohađala jedna desetina za školu dorađele djece. Od ukupnoga broja stanovništva bilo je 87% nepismih iznad sedme godine života. Osnovne škole u Bosni i Hercegovini, *Narodno jedinstvo*, br. 255, Sarajevo, ponedjeljak 12. decembra 1921, 1; *Narodno jedinstvo*, br. 256, Sarajevo, utorak 13. decembra 1921, 1. Na osnovu historijskih izvora prvoga reda utvrdili smo da je školske 1918/19. godine u Bosni i Hercegovini bilo 426 osnovnih škola. Arhiv Jugoslavije u Beogradu (dalje: AJ), *fond Ministarstva prosvete Kraljevine SHS* (dalje: fond 66), fascikl broj 2528, jedinica opisa broj 2326. *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920*, Sarajevo, 21. maja 1921. godine; Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH), *fond Zemaljske vlade Sarajevo 2* (dalje: fond ZVS2), kutija 46, šifra 67/120/29. *Izveštaj Zemaljske vlade o školstvu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 4. 6. 1919. godine.

2 Više o tome vidi: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, Zagreb 1998, 215-230. Vidi radove: Sead Selimović, *Organizacija i rad učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1929. godine*, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 442-453; Sead

Nove vlasti koristile su sva sredstva šireći ideju o "jednom troimenom narodu". Važno mjesto u ostvarivanju postavljenih ciljeva imalo je školstvo. U nastavnim planovima i programima kao i u drugim oblicima rada uklanjani su oni dijelovi koji su neposredno odražavali odgojne ciljeve ranijega austrougarskog režima. Izvršene su korekture u grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Sve ono što je u nastavnim planovima i programima isticalo i veličalo Habzburšku dinastiju, zamijenjeno je veličanjem i odanošću dinastiji Karađorđevića. Ciljevi i zadaci pojedinih predmeta određivani su u skladu sa interesima postojeće političke elite. Posebnu pažnju trebalo je posvetiti "razvijanju i njegovanju građanske svijesti, ljubavi i dužnosti prema domovini i vladarevoj kući." Važno mjesto u širenju ideje o "jednom troimenom narodu" imali su nastavnici koji su morali da odgovaraju "duhu vremena", ali i udžbenici koji su bili strogo kontrolirani od vladajućih krugova Kraljevine SHS.

Cilj ovoga rada je da objasni prilike u školstvu Bosne i Hercegovine za vrijeme privremenog državnog uređenja u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1918. do 1921. godine).

Školstvo je u nadležnosti Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu

Školski sistem predstavlja za svaku državu i društvo jedan od najvažnijih segmenata. Zbog toga, ali i niza drugih razloga vlasti nastoje da škole stave pod svoju kontrolu. Tako je bilo i u Kraljevini SHS. Posebno su bile važne osnovne škole, te su organi vlasti nastojali da ih stave pod svoj utjecaj. Tako je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu objavila naređenje Ministarstva prosvjete Kraljevine SHS koje se odnosi na kompetencije u oblasti školstva, u kome je navedeno:

Da se što bolje obezbijedi pravilno rešavanje školskih poslova, treba do definitivnog uređenja države a s njome i školske uprave, što se tiče opremanja školskih poslova postupiti ovako:

1. Sve poslove, koje je do sloma austro-ugarske države rešavala u svojoj nadležnosti Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, neka ona rešava i dalje samostalno. Ali će mi vlada podnositi mesečne izveštaje o svim važnijim odlukama i poslovima koji su svršeni za to vreme.

2. Svi poslovi, koji su išli u kompetenciji zajedničkog Ministarstva finansija, odjeljenja za Bosnu i Hercegovinu, neka se od sada podnose s izveštajem i predlogom na rešavanje Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.³

Selimović, Mjesto i uloga školstva Bosne i Hercegovine u širenju ideje integralnog jugoslavenstva između dva svjetska rata, *Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog simpozija: Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas*, Tuzla 2011, 626-643.

3 *Školski glasnik*, školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, br. 14-15, Sarajevo

Tako je školstvo u Bosni i Hercegovini bilo u nadležnosti Zemaljske vlade u Sarajevu u čijem je sastavu bilo odjeljenje za prosvjetu. U kotarevima (srezovima) su radili referenti za prosvjetu koji su po naređenjima pretpostavljenih organa prikupljali i obrađivali razne podatke koji su se ticali školstva.

Ujednačavanje školsko-pravnog područja u Kraljevini SHS vršeno je putem uredbi, naredbi, raspisa, pravilnika itd. Proces unifikacije školskog zakonodavstva trajao je deset godina (do 1929).⁴

Vidovdanski ustav i pitanje školstva

Koliki je značaj zauzimalo školstvo najbolje pokazuje činjenica da je ono imalo svoje mjesto i u prvome ustavu Kraljevine SHS. Član 16. Vidovdanskog ustava odredio je pitanje školstva na slijedeći način:

*(...) Nastava je državna. U cijeloj zemlji nastava počiva na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini kojoj se namenjuje. Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti. Osnovna je nastava, državna opšta i obavezna. Verska nastava daje se poželji roditelja, odnosno staralaca, podvojeno po veroispovestima, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima (...) Državna se nastava daje bez upisnine, školarine i drugih taksa (...).*⁵

U cilju centralizacije države ukinuta je 1921. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a formirana Pokrajinska uprava. Tako je nadležnost nad osnovnim školstvom bilo u rukama ove institucije koja je u svome okviru imala "Prosvjetno odjeljenje Ministarstva prosvjete za Bosnu i Hercegovinu". Prosvjetno odjeljenje imalo je zadatak koordiniranja poslova sa oblastima, dok je Ministarstvo prosvjete zadržalo centralnu službu obrazovanja za cijelu zemlju.⁶

1919, 122. (dalje: *Školski glasnik za 1919. godinu*); Sead Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine*, rukopis doktorske disertacije, Tuzla 2007, 96. (dalje: S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*).

4 Lejla Vasić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1929*, rukopis doktorske disertacije, Banja Luka 2000, 354.

5 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prihvaćen na Ustavotvornoj skupštini na Vidovdan dne 28. lipnja 1921*, Zagreb 1921, 8-9; S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 96.

6 Od 1925. godine nadležnosti Ministarstva prosvjete – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu su se proširile, tako da se ono od toga vremena staralo o kadrovskim pitanjima osnovnih škola, nastavnim planovima i programima itd. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984, 38. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

Poljoprivredni radovi i „španska bolest“ ugrožavaju rad škola

Na početku školske 1918/1919. godine škole u Bosni i Hercegovini susretale su se sa mnogobrojnim teškoćama. U mnogima od njih nije izvođena nastava zbog poljoprivrednih radova i španske bolesti. Tako u Tuzlanskom okrugu zbog radova u polju nisu radile osnovne škole, u periodu 1. 9. – 1. 10. 1918. godine, u slijedećim mjestima: Gornja Jasenica, Gornji Rahić, Zabrdje, Korenita, Ugljevik, Maglaj, Batković, Tobuk (Osojnica), Priboj, Tuzla (Prva i Druga dječjačka narodna osnovna škola, Prva djevojačka narodna osnovna škola, Kreka), Gradačac, Ljubače (Morančani), Puračić, Lukavac turski, Koraj, Bijeljina (sve škole u kotaru), Bukvik, Vidovice, Brezovo Polje, Ražljevo, Đurđevik, Jablanica (na Jablanici), Ozren, Amajlije, Čelić, Kladanj, Zelinja Gornja, Gornja Slatina, Vranjak, Modriča, Ljepunice, Grapska, Janja, Dvorovi, Velika Obarska, Turić, Bosanski Šamac, Požarnica, Porebrice, Gračanica, Tramošnica, Gornji Skugrić, Brčko (Prva i Druga dječjačka i Djevojačka narodna osnovna škola), Boljanić, Osječani, Gornji Žabar, Domaljevac, Šekovići, Kalesija, Hajdarevići, Miloševac, Crkvina, Branjevo, Tavna, Trnova, Skočić, Boće i Vranjak. Zbog španske bolesti u Tuzlanskom okrugu su u toku mjeseca oktobra i novembra (a škola u Skipovcu od 20. 11.–4. 12. 1918) prekinule sa radom škole u slijedećim mjestima: Donja Mahala, Brčko, Bijeljina, Gračanica, Bosanski Šamac, Domaljevac, Trbuk, Kladanj, Olovo, Maglaj, Srebrenica, Drinjača, Tuzla, Đurđevik, Morančani, Lukavac turski, Donje Dubrave, Zvornik, Priboj, Kalesija, Kozluk, Trnova, Branjevo, Grapska, Kožuhe i Skipovac.⁷

Smještajne, kadrovske, materijalne (ne) prilike

Osim toga, osnovne škole u Bosni i Hercegovini susretale su se i sa drugim neprilikama: smještajnim, kadrovskim, materijalnim itd. Škole su u velikome broju slučajeva bile smještane u privatne kuće i druge zgrade, neuvjetne za izvođenje nastave. Učionice (sobe) u kojima se izvodila nastava bile su isuviše male da bi u njih stali svi učenici. Obično nije bilo prostorije u kojoj bi učenici ostavljali garderobu (jakne, ogrtače i sl), pa su bili primorani da je nose sa sobom u učionicu. Nije bio rijedak slučaj da škola nije imala školsko dvorište i pomoćne školske zgrade, što je otežavalo organizaciju i rad škola. Inventar je u školama bio u lošem stanju, posebno klupe, peći za zagrijavanje prostorija i dr. Prozori i vrata bili su dotrajali, a stakla na njima uglavnom razbijena. Slično stanje bilo je i u pogledu nastavnih sredstava i pomagala.⁸

⁷ ABiH, fond Narodno vijeće Narodna vlada Bosne i Hercegovine (dalje: fond NVNV BiH), kutija 7, šifra 86/107. *Iskaz A, narodnih osnovnih škola u okružju tuzlanskom koje su radi radova u polju bile zatvorene u 1918/19. školskoj godini. Iskaz B, narodnih osnovnih škola u okružju tuzlanskom koje su radi španske bolesti bile zatvorene 1918/19. školske godine.*

⁸ Stanje u osnovnim školama može se vidjeti na primjeru Druge narodne osnovne škole (djevojački odjel) u Travniku. Tu školu posjetio je 13. decembra 1918. godine okružni školski nadzornik Milićević, koji je o stanju u školi sastavio izvještaj. “1. Škola je smještena u privatnoj kući ovdašnjeg trgovca

Osnovno školstvo u srezovima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac bilo je u sličnoj situaciji kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine.

Zbog ratnih događaja, čestog boravka vojske, žandarmerije i drugih oružanih formacija u školskim zgradama, zbog upada crnogorskih komita i pljačkaša, te zbog španske bolesti školstvu je nanesena velika šteta, tako da je bilo teško vratiti ga u stanje koje je bilo prije Prvog svjetskog rata.

U Nevesinjskome srezu radile su osnovne škole u Nevesinju, Ulogu, Fojnici kod Gacka i Zavidolu. Sve škole susretale su se sa smještajnim, kadrovskim, materijalnim i drugim poteškoćama.⁹

U srezu Gacko radile su tri škole: u Gacku, Nadinićima i Avtovcu. Škole u Fazlagića Kuli, Vrbi, Koritima, Samoboru, Dulićima, Jaseniku i Izgorima nisu radile.¹⁰

Mojsije Altarca u Zednjaku ulici. U prizemlju zgrade prazni su magazini. Pod drvenim basamacima i u trijemu drže se drvo, ugalj i smeće. Na I. katu su dvije razredne sobe. U većoj sobi smješteno je prije podne cijelo odjeljenje, a poslije podne I. i II. godište dok je III. i IV. godište smješteno u manjoj sobi. Manja je soba veoma nezgodna, jer je tijesna, rasvijetljena je sa dva prozora, od kojih je jedan u istočnom a drugi u zapadnom zidu. U istočnom zidu smješten je i vodovod i s njim u vezi korito za izlijevanje vode. I u jednom i u drugom razredu klupe su sljubljene, pa to silno smeta pri ulaženju i izlaženju. Trijem, pred razredima tijesan je, pa djevojčice većinom unose ogrtače u razrede. Škola nema nikakvih gospodarskih zgrada, i ni najmanjega komadića dvorišta. 2. Učila. Ženski odjel nema svoje vlastite zbirke učila, nego donosi učila iz muškog odjela. U razredu su dva zemljovida Bosne i Hercegovine tako oštećena, da nijesu više za upotrebu. Prenašanje učila iz muške škole neugodno je, jer je jedna škola od druge udaljena oko pola kilometra. S obzirom na ovo mora se reći, da je sadašnja prostorija za školu nezgodna, pa da je potrebno postarati se za drugu podesniju zgradu. U ovo ime najbolje se preporučuje kuća Mehage Korića u Poturmahali, u kojoj je sada smještena trgovačka škola. Čim trgovačka škola iseli u svoju zgradu, trebalo bi ovamo preseliti žensko odjeljenje II. narodne osnovne škole. (...) Ovom zgodom napominje se, da je na ovoj školi učiteljica Brođanac Marija. Suprug ove učiteljice Stjepan Brođanac, koji je do dolaska školskog stariješine Herića upravljao II. narodnom osnovnom školom, postao je zasada u Travniku prekobrojan, pa bi trebalo nešto odrediti u pogledu njegove daljnje upotrebe." ABiH, fond NVNV BiH, kutija 6. *Izveštaj okružnog nadzornika o pregledu Druge narodne osnovne škole (djevojački odjel) u Travniku, Okružnoj oblasti u Travniku, Travnik, 13. 12. 1918. godine.*

9 U osnovnoj školi u Nevesinju radila su dva učitelja i dvije učiteljice. Učitelj i ujedno upravitelj škole izvjesni Fehimović bio je bolestan i teško je podnosio tamošnju ostru klimu. Osim njega u školi je radio i učitelj Ilija Kojo (privremeno), i dvije učiteljice Doderove, od kojih se jedna bila zaručila sa srpskim kapetanom. Po mišljenju Oblasnog školskog nadzornika u toj školi nedostajao je još jedan učitelj, s obzirom na broj učenika. U osnovnoj školi u Riljima nastava nije izvođena jer je bilo upražnjeno mjesto učitelja Markovića, koji je preminuo. Zbog nedostatka učitelja i adekvatne školske zgrade (čiji je popravak bio u toku) nije radila ni škola u Lukavcu. Oblasni školski nadzornik zbog toga je okrivio Kotarski ured, koga je nazvao "indolentnim." U naselju Grabovica započeta je gradnja školske zgrade prije početka Prvog svjetskog rata, ali njena gradnja nije bila završena, tako da nastava nije izvođena. Školske zgrade bivših pravoslavni škola, također nisu bile u funkciji nastave, pa je Okružni nadzornik predložio da se stupi u pregovore sa kompetentnim vjerskim institucijama, kako bi te zgrade bile dodijeljene narodnim osnovnim školama. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2. Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

10 Okružni školski nadzornik imao je veoma interesantna zapažanja o školskim prilikama u Srezu Gacko. Tako je iz razgovora sa mještanima Gacka saznao o "neprijemrenom vladanju" učiteljice Mileve Lukić. Ona se na javnome mjestu "ljubakala sa dr. Križanom" pa je nadzornik predložio da se učiteljica premjesti iz Gacka. Nadzornik je, također, bio mišljenja da je za stanje školstva u Srezu

Osnovne škole u Bileći, Mekoj Grudi, Ljubomiru i Fatnici u Bilečkome srezu, radile su početkom decembra 1918. godine. Škola u Bileći bila je jedna od rijetkih u kojoj su radila tri učitelja. Međutim, ni taj broj nije bio dovoljan. S obzirom na broj djece, nedostajao je još jedan učitelj. Osnovne škole u Donjem Vrbnu, Vranjskoj, Planoj i Baljcima nisu radile zbog nedostatka učitelja i školskih zgrada.¹¹

U Trebinjskome srezu radile su osnovne škole u Trebinju, Crnču, Dobromanima, Gacku, Sutorini i Raptima. Škole u Jasenici, Lastvi i Kruševici nisu bile počele sa radom.¹²

Radi španske bolesti bile su, do 16. decembra 1918. godine, zatvorene sve škole u Ljubinjskom srezu. Od tada je počela redovna nastava u školama Ljubinje, Kotezi, Ravno, Neum Kula, Vlahovići i Trebinje. Svi učitelji stigli su na svoja radna mjesta pa se ovaj srez nije susreo sa problemom nedostatka učitelja.¹³

Osnovne škole u Stocu, Elezovićima, Donjem Hrasnu, Gracu, Neum Kleku, Brštanci, Aladinićima, Hutovu, Domanovićima, Čapljini, Gabeli, Tasovčićima, Trebižatu, Krupi i Donjem Poplatu, u Stolačkome srezu, radile su početkom decembra 1918. godine. Škole u Berkovićima, Trijebnju i Klepcima nisu radile.¹⁴

Gacko odgovoran Kotarski predstojnik Turina, koji se nije zalagao da popravi školske zgrade i uredi druge odnose. Školske zgrade bile su u oštećene ili porušene, pa se zbog toga nastava nije izvodila. Popravka zgrada tekla je sporo, posebno u mjestima Samobor, Dulići, Jasenik i Izgori, zbog nedostatka materijala i jake zime. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

11 Upraznjena učiteljska mjesta bila su u Donjem Vrbnu i Vranjskoj. Privatna zgrada u kojoj je bila smještena narodna osnovna škola u Planoj, bila je porušena i nije bilo prikladne kuće u koju bi se mogla smjestiti škola. U Baljcima je gradnja školske zgrade započela 1914. godine, ali ona nije do kraja završena. Radovi na njenoj gradnji trebali su biti nastavljeni u proljeće 1919. godine. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

12 U osnovnu školu u Jasenici nije se bio vratio učitelj Cvijetić, pa zbog toga nastava nije izvođena. Učitelj Karamehmedović, koji je bio imenovan u Lastvu stigao je i trebalo je da započne sa izvođenjem nastave. U školskoj zgradi u Kruševici bili su smješteni žandarmi, pa škola nije radila. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

13 Okružni školski nadzornik imao je interesantno zapažanje o školskom upravniku u Ljubinju Ahmetu Šerifoviću, koji je vladi bio poznat "po vječitim konfliktima." On je, po mišljenju nadzornika, bio omražen kod pravoslavaca, a nije ga voljelo ni ostalo stanovništvo. Zato je školski nadzornik predložio da se Ahmet Šerifović premjesti iz Ljubinja, ili eventualno, "budući da je za školsku upravu nesposoban, stavi u trajno stanje mira." ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

14 Škola u Berkovićima nije radila zato što učiteljski par Božić nije stigao nakon imenovanja u to mjesto. U Trijebnju škola nije radila iz istih razloga kao i u Berkovićima, dok u školu u Klepcima nije ni bio imenovan učitelj. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 7, šifra 86/10/2, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS, *Narodno školstvo u kotarevima Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje i Stolac*, Mostar, 19. decembra 1918. godine.

Vjerska pripadnost učitelja nameće se kao važno pitanje

Bilo je i pojava da su pojedinci iz nekih okruga tražili da se u njihovu sredinu imenuje učitelj po njihovoj želji. Tako je iz Okruga mostarskog 24. decembra 1918. godine predloženo Vladi Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca u Sarajevu, da se na upražnjena učiteljska mjesta u narodnim osnovnim školama u Mostaru imenuju učitelji pravoslavne vjere Vladimir Samardžić iz Reljeva i Ilija Kojo iz Bijenje. Međutim, zahtjevu nije udovoljeno pa su u Mostar imenovani učitelji katoličke vjere Petar Lasta i Mijo Šunjić.¹⁵

Iz Mostarskog okruga traženo je od Vlade Narodnog vijeća SHS, da se prilikom imenovanja učitelja u Mostar poštuje vjerska zastupljenost. Vjerska struktura učitelja trebalo je da bude srazmjerna vjerskoj strukturi učenika u školama. Tako je u mostarskim osnovnim školama školske 1918/19. godine bio najveći broj učenika pravoslavne vjere (489 ili 39,30%), zatim muslimanske (452 ili 36,33%) te katoličke (278 ili 22,34%). Učenika koji su se izjašnjavali kao "ostali" bilo je 25 ili 2,10%.¹⁶

Vjerska struktura učitelja osnovnih škola u Mostaru školske 1918/19. godine pokazuju da je u mostarskim osnovnim školama bilo najviše učitelja katoličke vjere (15 ili 65,21%), a najmanje muslimanske vjere (3 ili 13,05%). Učitelja pravoslavne vjere bilo je 5 ili 21,74%. Međutim, da se poštovao srazmjer broja učenika i učitelja taj odnos bi izgledao sasvim drugačije.¹⁷

Bilo je i primjera da roditelji nisu školovali svoju djecu zato što nastavno lice nije pripadalo njihovoj vjeroispovjesti. Vrlo često su i političke stranke tražile od Ministarstva prosvjete da postavlja učitelje i upravnike škola iz reda "vlastitog naroda".

Tako je ogranak Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) iz Kladnja tražio da u tome mjestu upravitelj škole bude musliman. To je pravdano činjenicom da je Kladanj mjesto u kome imaju samo četiri pravoslavne porodice i da je školsko područje pretežno nastanjeno muslimanskim stanovništvom. U školi je bilo ukupno 117 učenika, od toga 84 učenika islamske vjeroispovjesti, 21 pravoslavne i 12 učenika drugih konfesija.¹⁸

15 Pravoslavno stanovništvo iz Mostara je preko predsjednika srpsko-pravoslavne crkvene opštine Miće Bilića tražilo da se u Mostar, u Prvu dječjačku narodnu osnovnu školu, imenuje učitelj Vladimir Samardžić radi "crkvenog pojanja." Također je traženo da u Mostar bude imenovan Uroš Tošević, učitelj narodne osnovne škole u Ribniku i njegova supruga. Oboje su prije Prvog svjetskog rata radili u pravoslavnim konfesijskim školama u Mostaru. ABiH, fond NVNV BiH, kutija 8, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS u Sarajevu, *Prijedlog popunjenja upražnjenih učiteljskih mjesta*, Mostar, 24. decembra 1918. godine.

16 ABiH, fond NVNV BiH, kutija 8, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS u Sarajevu. *Prijedlog popunjenja upražnjenih učiteljskih mjesta*, Mostar, 24. decembra 1918. godine.

17 Učitelja muslimanske i pravoslavne vjeroispovijesti trebalo je da bude po 10 (40,00%), a katoličke 5 (20,00%). ABiH, fond NVNV BiH, kutija 8, Okružna oblast Mostar Vladi Narodnog vijeća SHS u Sarajevu. *Prijedlog popunjenja upražnjenih učiteljskih mjesta*, Mostar, 24. decembra 1918. godine.

18 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Telegram Jugoslovenske muslimanske organizacije Kladanj Ministarstvu za prosvetu i vere Beograd*, Beograd, 11. 10. 1921. godine.

Razlozi neravnomjernoga rasporeda učitelja u školama Bosne i Hercegovine su mnogobrojni. Međutim, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je takvo stanje pravdala činjenicom da u ovoj pokrajini ima 825.418 stanovnika pravoslavne, 612.137 muslimanske i 434.061 katoličke vjeroispovjesti, te da s obzirom na to ima 1.126 učitelja narodnih osnovnih škola koji pripadaju spomenutim konfesijama i da bi trebalo srazmjerno broju stanovnika da bude 497 učitelja pravoslavne, 368 muslimanske i 261 katoličke vjere. U praksi je bila sasvim drugačija situacija, tako da je bilo 464 učitelja pravoslavne, 148 muslimanske i 514 učitelja katoličke vjeroispovjesti. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da kod takvoga stanja nije bilo moguće poštovati konfesionalni ključ prilikom postavljanja učitelja.

Također, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da je stanovništvo Bosne i Hercegovine po gradovima većinom muslimanske i katoličke vjeroispovjesti dok je pravoslavno stanovništvo tek na trećem mjestu, jer je ono većinom bilo naseljeno po selima. Tako bi, kod postavljanja učitelja ukoliko bi se ispoštovao vjerski kriterij, pravoslavni učitelji po mišljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, bili osuđeni da provode sav svoj radni vijek u školama koje su bile na selu, dok bi oni ostalih konfesija “uživali sve blagodati većih mjesta.”

Ali ipak Pokrajinska uprava se obavezala da će nastojati, ukoliko to okolnosti budu dozvoljavale, da postavlja učitelje iste konfesije koje je bila i većina njihovih učenika.¹⁹

Bilo je i primjera da roditelji nisu školovali svoju djecu zato što nastavno lice nije pripadalo njihovoj vjeroispovjesti. Vrlo često su i političke stranke tražile od Ministarstva prosvjete da postavlja učitelje i upravnike škola iz reda “vlastitog naroda”.

Tako je ogranak Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) iz Klادنja tražio da u tome mjestu upravitelj škole bude musliman. To je pravdano činjenicom da je Kladanj mjesto u kome imaju samo četiri pravoslavne porodice i da je školsko područje pretežno nastanjeno muslimanskim stanovništvom. U školi je bilo ukupno 117 učenika, od toga 84 učenika islamske vjeroispovjesti, 21 pravoslavne i 12 učenika drugih konfesija.²⁰

Razlozi neravnomjernoga rasporeda učitelja u školama Bosne i Hercegovine su mnogobrojni. Međutim, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je takvo stanje pravdala činjenicom da u ovoj pokrajini ima 825.418 stanovnika pravoslavne, 612.137 muslimanske i 434.061 katoličke vjeroispovjesti, te da s obzirom na to ima 1.126 učitelja narodnih osnovnih škola koji pripadaju spomenutim konfesijama i da bi trebalo srazmjerno broju stanovnika da bude 497 učitelja pravoslavne, 368 muslimanske i 261 katoličke vjere. U praksi je bila sasvim drugačija situacija, tako da je bilo 464 učitelja pravoslavne, 148 muslimanske i 514 učitelja katoličke

19 AJ, fond 66, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546, *Postavljanje učitelja-ca narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini s obzirom na konfesiju njihovu i učeničku*, Beograd 9. juli 1923. godine.

20 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Telegram Jugoslovenske muslimanske organizacije Kladanj Ministarstvu za prosvetu i vere* Beograd, Beograd, 11. 10. 1921. godine.

vjeroispovjesti. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da kod takvoga stanja nije bilo moguće poštovati konfesionalni ključ prilikom postavljanja učitelja.

Također, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da je stanovništvo Bosne i Hercegovine po gradovima većinom muslimanske i katoličke vjeroispovjesti dok je pravoslavno stanovništvo tek na trećem mjestu, jer je ono većinom bilo naseljeno po selima. Tako bi, kod postavljanja učitelja ukoliko bi se ispoštovao vjerski kriterij, pravoslavni učitelji po mišljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, bili osuđeni da provode sav svoj radni vijek u školama koje su bile na selu, dok bi oni ostalih konfesija 'uživali sve blagodati većih mjesta.'

Ali ipak Pokrajinska uprava se obavezala da će nastojati, ukoliko to okolnosti budu dozvoljavale, da postavlja učitelje iste konfesije koje je bila i većina njihovih učenika.²¹

Više učiteljica nego učitelja, manje učenica nego učenika

U školskoj 1918/19. godini, odnosno u prvoj godini postojanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, u Bosni i Hercegovini je bilo 426 narodnih osnovnih škola. Jedna škola dolazila je na 120 km², što nije bilo dovoljno s obzirom na površinu, broj stanovnika i broj za školu dorasle djece. Narodne osnovne škole pohađalo je 48.909 učenika, tako da je 114 učenika dolazilo na jednu školu. Podaci pokazuju da je bilo 1.016 učitelja i učiteljica, da je jedan učitelj dolazio na 48 učenika, te da su muška djeca u znatno većem broju pohađala osnovnu školu (37.570 ili 76,82%) nego ženska (11.339 ili 33,18%). Broj učiteljica (511 ili 50,30%) bio je veći od broja učitelja (505 ili 49,70%).²²

Uzroci takvoga stanja u oblasti osnovnog školstva u Bosni i Hercegovini su višestruki. U prvome redu treba istaći činjenicu da je u prethodnome (austro-ugarskom) periodu Bosna i Hercegovina zaostajala po broju škola, učitelja i učenika za ostalim dijelovima Monarhije. Isto tako, jedan od važnih faktora takvog stanja je privredna i kulturna nerazvijenost Bosne i Hercegovine. Bosanskohercegovačko društvo nije imalo dovoljno političkih, finansijskih, kadrovskih i drugih potencijala da stanje u osnovnom školstvu izdigne na viši nivo. Ovome svakako treba dodati i naslijeđenu svijest jednoga dijela stanovnika Bosne i Hercegovine o tome da školovanje nije neophodno, posebno za žensku djecu.

Nedostatak učitelja i njihovo neodgovorno ponašanje, ponekad je bio uzrok da škole u nekim bosanskohercegovačkim mjestima budu pred zatvaranjem. Takav

21 AJ, fond 66, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546, *Postavljanje učitelja-ca narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini s obzirom na konfesiju njihovu i učeničku*, Beograd 9. juli 1923. godine.

22 AJ, fond 66, fascikl broj 2528, jedinica opisa broj 2326, *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920*, Sarajevo, 21. maja 1921; ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Izveštaj Zemaljske vlade o školstvu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 4. 6. 1919. godine.

slučaj bio je sa školama u Srebrenici, Kravicama, Drinjači i Fakovićima u srezu Srebreničkom 1918. godine. U tim mjestima nastava nije počela ni do 28. decembra 1918. godine jer nije bilo učitelja. Od Zemaljske vlade imenovani učitelji, nisu se pojavili na svojim radnim mjestima, što je pravdano bolešću, dopustom i drugim razlozima.²³

Ovakvo stanje ipak je prevaziđeno tako što je Zemaljska vlada imenovala učitelje u pomenuta mjesta. U Drinjaču je 4. januara 1920. godine imenovan učitelj Avdo Berberović, u Kravice Jovan Petrović, a u Fakoviće Dušan Pejinović.²⁴

Suzbijanje nepismenosti – organiziranje tečajeva za opismenjavanje

Prema procjenama Zemaljske vlade, Bosna i Hercegovina je ušla u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sa izrazito visokim procentom od 87% nepismenoga stanovništva.²⁵

Da bi se smanjio broj nepismenih Odjel za socijalnu politiku Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu poveo je prvoga septembra 1919. godine akciju protiv nepismenosti u zemlji. Prije konačnog određivanja načina suzbijanja analfabetizma povjereništvo za socijalnu politiku sazvalo je posebnu anketu za 18. oktobar 1919. godine u 15.00 sati u svečanoj dvorani Zemaljske vlade. Za anketu je bilo predviđeno da se raspravlja posebno o nekim pitanjima kao: da li bi trebalo zakonom urediti obavezno suzbijanje nepismenosti i koji bi način za to bio najpodesniji?; da li bi bilo dobro da se uvede institucija tzv. putujućih učitelja (kvalificiranih) za održavanje analfabetskih tečajeva u onim mjestima u kojima nema osposobljenih osoba za te poslove?; ko bi mogao najuspješnije da organizira otvaranje analfabetskih tečajeva?; koja bi nastavna pomagala za suzbijanje nepismenosti bila najpodesnija?²⁶

23 Učiteljica Marija Jovandić nije se pojavila jer je u Ražljevu čekala učitelja Nikolu Senića, koji je trebao da dođe na službu u to mjesto. Učitelj Mihajlo Todić, školski stariješina u Srebrenici pravdao je svoj nedolazak dopustom do 31. decembra 1918. godine i činjenicom da je po odobrenju vlade namjeravao napustiti službu u Srebrenici sredinom januara 1919. godine, te da će priložiti liječničku potvrdu kao dokaz svoga zdravstvenog stanja. Kotarskome uredu u Srebrenici nije bilo poznato gdje se nalazi učiteljica Katarina Masz, te dali će i kada učiteljica Grubišić Darinka iz naselja Piskavica doći u Kravice na službu. Učitelj Berberović Avdo, koji je imenovan u školu u Drinjači, obolio je od "španske bolesti" ali nije priložio liječničko uvjerenje, a čekao je i svoga nasljednika Mihajla Todića. Drugoimenovana osoba za službu u školi u Drinjači, Stana Bogdanić, nije se pojavila na svome radnom mjestu, a Kotarski ured nije imao informacije gdje se ona nalazi. Učiteljica u Fakovićima, Jelena Jezdimirović, prema informacijama koje je imao Kotarski ured u Srebrenici, bila je bolesna. ABiH, fond ZVS2, kutija 162, šifra 86/127/31, *Okružna oblast Tuzla, Narodnoj vladi u Sarajevu*, Tuzla, 28. decembra 1918. godine.

24 ABiH, fond ZVS2, kutija 162, šifra 86/127/31, Sarajevo, 17. marta. 1920. godine.

25 Osnovne škole u Bosni i Hercegovini, *Narodno jedinstvo*, br. 255, Sarajevo, ponedjeljak 12. decembra 1921, 1.

26 ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Suzbijanje nepismenosti u Bosni i Hercegovini. Saziv ankete*, Sarajevo, 1. 9. 1919. godine.

Nakon provedene rasprave o suzbijanju nepismenosti Zemaljska vlada je došla do odgovora na postavljena pitanja. Javno mnijenje je bilo mišljenja da je pitanje suzbijanja nepismenosti kod djece od 7 do 11 godine riješeno *Zakonom o obaveznoj nastavi* koji je donesen u vrijeme austrougarske uprave (28. 6. 1911). Međutim, većina anketiranih je smatrala da u sprovođenju zakona ne treba "biti tvrd" jer država nema dovoljno sredstava da za kratko vrijeme otvori veći broj škola, da su mnoga sela "raštrkana" i udaljena od škola, te da zbog toga ne treba ni prisiljavati djecu da dolaze u školu.²⁷

Sa opismenjavanjem osoba od 11 do 40 godina trebalo je, po mišljenju javnog mnijenja, ići postepeno. Prvo je opismenjavanje trebalo vršiti u selima koja su zbijenog tipa, naseljenija i u kojima su ljudi više na okupu. U tim mjestima ima i učitelja, pa bi se time izbjeglo organiziranje putujućih učitelja. Efekti tečajeva bili bi veći kada bi učitelji bili osobe poznate stanovnicima sela, nego kada bi opismenjavanje vršili putujući učitelji. Također, u takvim selima bile su obezbijedene i prostorije za izvođenje tečajeva (škola, župski ili parohijski stan i sl).²⁸

Ovakvim načinom organiziranja tečaja riješila bi se, po mišljenju javnog mnijenja, važna organizaciona pitanja. Međutim, ostala bi i dalje pitanja kao što su: čišćenje prostorija, rasvjeta, knjige, honorari za osobe koje bi vršile opismenjavanje. Ova pitanja trebalo bi da riješi država koja je mogla da izdvoji potrebna sredstva, za razliku od općina koje su bile siromašne i nisu imale dovoljno sredstava. Tečajeve bi trebalo da organizira Odjeljenje za prosvjetu i vjerske poslove, a najpozvaniji da izvode tečajeve bili su učitelji i svećenici.²⁹

Aktivnosti Zemaljske vlade na organizaciji tečajeva za opismenjavanje dale su konkretne rezultate. Tako su od kraja 1919. do polovine 1920. godine održana 103 tečaja na kojima je opismenjeno 4.040 osoba.³⁰

Broj osnovnih škola se povećava

Bez obzira na brojne nedostatke u radu, broj osnovnih škola u Bosni i Hercegovini kontinuirano je povećavan. Stanje u pogledu broja narodnih osnovnih škola, broja učitelja i učiteljica, te broja učenika u školskoj 1919/1920. godini može se vidjeti iz tabele 1:³¹

27 ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Suzbijanje nepismenosti u Bosni i Hercegovini. Saziv ankete*, Sarajevo, 1. 9. 1919. godine.

28 ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Suzbijanje nepismenosti u Bosni i Hercegovini. Saziv ankete*, Sarajevo, 1. 9. 1919. godine.

29 ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Mnijenje prvog odjeljenja o suzbijanju nepismenosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 30. 9. 1919. godine.

30 ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/166/1, *Iskaz o stanju narodnog školstva svršetkom školske godine 1919/20*, Sarajevo, 23. jula 1920. godine.

31 AJ, fond 66, fascikl broj 2528, jedinica opisa broj 2326, *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920*, Sarajevo, 21. maja 1921. godine.

Broj narodnih osnovnih škola	Broj učitelja i učiteljica			Broj učenika		
	Učitelja	Učiteljica	Svega	Dječaka	Djevojčica	Svega
469	548	547	1.095	42.030	13.054	55.084

Tabela 1. Narodne osnovne škole u Bosni i Hercegovini školske 1919/1920. godine.

Podaci prezentirani u tabeli pokazuju da se u školskoj 1919/20. godini, stanje u pogledu broja osnovnih škola, broja učitelja i učenika u Bosni i Hercegovini promijenio. Broj osnovnih škola povećan je u odnosu na školsku 1918/19. godinu za 43 ili 10,10%, dok je broj učitelja i učiteljica povećan za 79 (43 učitelja i 36 učiteljica) ili 7,77%. Povećanje je zabilježeno i kod broja učenika koji su pohađali osnovnu školu. Njihov broj se povećao sa 48.909. na 55.084. Dakle, broj učenika je povećan za 6.175 (4.460 dječaka i 1715 djevojčica) ili 12,62%.

Bez obzira na kontinuirano povećavanje broja škola, broja učitelja i učiteljica stanje u oblasti osnovnoga školstva i dalje nije bilo zadovoljavajuće. Veliki broj djece, posebno ženske, i dalje nije pohađao školu iz višestrukih razloga. Jedan od najznačajnijih je sigurno nedostatak školskoga prostora. Zbog toga je Ministarstvo prosvete Kraljevine SHS tražilo od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu da otvara narodne osnovne škole i da imenuje učitelje tamo gdje ih nema. To je pravdano činjenicom da mnogi narodni poslanici i drugi viđeniji ljudi iz Bosne i Hercegovine traže od Ministarstva prosvjete da se u učiteljsku službu, zbog nedostatka učitelja, imenuju i učiteljice udate za osobe koje ne obavljaju učiteljsku službu, te da im se kod imenovanja ili premještanja osigura prevoz stvari do mjesta u koje treba da otputuju. Ministrastvo prosvjete – Odjeljenje za osnovnu nastavu uputilo je Zemaljskoj vladi u Sarajevo akt u kome se iznose iskustva iz Srbije o tome kako je riješeno pitanje nedostatka učitelja i organiziranja nastave. To bi se, po mišljenju Ministarstva, moglo primijeniti i u Bosni i Hercegovini. U narednome dijelu teksta donosimo sadržaj dijela toga akta:

(...) Ovakva pitanja zadaju brige prosvetnim upravljačima u svima pokrajinama našeg Kraljevstva. Stoga nalazim da neće biti izlišno da iznesem, koje su mere poduzete u Srbiji, te da se oskudica u učiteljima što manje oseti. U načelu je rešeno, da je bolje da svako mesto ima ma i jednog nastavnika, nego da neka mesta imaju po 2, 3, 5, 10 i više nastavnika, a neka da nemaju ni jednog. Toga radi mnoga su odeljenja pri izvesnim školama zatvorena, a u mnogim mestima, gde nije bilo škola, otvorene su nove. Nijedno novo odeljenje ne može se otvoriti, dok sve škole ne dobiju bar po jednog učitelja. Preventivno se postavljaju nastavnici u mesta, gde nema nijednog nastavnika, pa onda gde ima po 2, 3 itd. Zavedena je i poludnevna nastava: jedna grupa đaka ide pre a druga posle podne ili (za brdske krajeve) jedna grupa dolazi jednog dana pre i posle podne, a drugog dana dolazi druga grupa. Na ovaj način u većini škola jedan nastavnik obučava 100 – 120 đaka, zašta ima naročiti mesečni dodatak od 50 dinara. Na ovaj način uspelo se, da

*se i sa malim brojem nastavničkih snaga pokrije veći broj đaka i da se otvore škole u mnogim mestima, u kojima dotle nisu postojale. Sem ovoga otvorene su i nove učiteljske škole, a u projektu je da se otvori još nekoliko. (...) Tako isto i učiteljice, udate za one koji nisu učitelji priznaju se i zadržavaju u učiteljskoj službi. (...).*³²

Međutim, Zemaljska vlada nije smatrala da treba primijeniti u Bosni i Hercegovini iste metode i način rada kao u Srbiji. Vlada je bila svjesna važnosti razvoja školstva u Bosni i Hercegovini, ali je pri tome nastojala da ispoštuje važeće zakonske propise. Podizanje novih narodnih osnovnih škola i obezbjeđivanje nastavnog kadra bili su važni zadaci vlade, i na tome je ona željela da istraje. Kako bi se obezbijedilo više školskog prostora nastojano je, gdje god je to bilo moguće, da se poprave i opreme potrebnim nastavnim i drugim sredstvima, školske zgrade koje su oštećene u toku Prvog svjetskog rata. Isto tako, preuzete su i školske zgrade u kojima su, do početka Prvog svjetskog rata, bile smještene pravoslavne škole. Pošto je gradnja novih škola zahtijevala izdvajanje velikih novčanih sredstava, što je podrazumijevalo i podizanje novih kredita, to su vrlo često iznajmljivane privatne zgrade, koje su se adaptiranjem prilagođavale potrebama škole.

Po podacima sa kojima je raspolagala Zemaljska vlada 24. maja 1920. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 485 škola, od kojih 469 u kojima je neprekidno izvođena nastava, dok se u 16 škola nastava nije izvodila. Nastava u tim školama nije izvođena zato što one nisu bile popravljene (radovi su bili u toku), ili u njima nije bilo klupa i drugog najnužnijeg školskog namještaja. Najveći broj nepopravljenih škola bio je u krajevima koji su tokom rata najviše opustošeni.

Veliki problem predstavljalo je siromaštvo bosanskohercegovačkog stanovništva, posebno u ratom opustošenim krajevima. Tako osiromašeno stanovništvo nije moglo vlastitim sredstvima da podiže škole, stanove učiteljima i drugo. Sredstava nije imala ni Zemaljska vlada, pa u udaljenijim mjestima nije mogla da stabilizira školske prilike. Vlada je isticala da nema dovoljno sredstava ni da iz vlastitog budžeta nabavi, za učiteljske stanove, najnužniji namještaj. U svakom slučaju, Zemaljska vlada nije željela da bilo koji nedostatak ili propust u organiziranju školstva u Bosni i Hercegovini, prihvati kao svoju nesposobnost ili grešku, već je to uvijek pravdala "objektivnim" okolnostima.

Kada je u pitanju stanje učiteljskog kadra i način izvođenja nastave, Zemaljska vlada je Ministarstvu prosvjete, između ostalog, napisala slijedeće:

(...) Isključena je mogućnost, da bi mi oskudjevali u učiteljstvu. Bilo je, istina, vrijeme, kad smo osjećali i tu oskudicu. Tada je bila u nekim gradskim školama određena poludnevna, a u nekim seoskim školama prekodnevna nastava tj. neki su učenici dolazili u školu prije, a neki poslije podne, odnosno neki jedan dan, a neki drugi dan. Taj je način pohađanja škole zadržan samo još ondje, gdje su školske prostorije tako malene, da se u njih ne mogu odjednom smjestiti svi školski

32 ABiH, fond ZVS2, kutija 161, šifra 86/21/56, Ministarstvo prosvjete u Beogradu, Zemaljskoj vladi u Sarajevu, *Otvaranje neotvorenih narodnih osnovnih škola*, Beograd, 31. 3. 1920. godine.

polaznici. Da bi Zemaljska vlada imala dovoljan broj nastavnika osnovnih škola, ne samo da su zadržani u službi svi oni, koji su se za vrijeme oslobođenja zatekli kao aktivni učitelji-ce, nego je ova vlada još i reaktivirala sve od bivše zemaljske uprave umirovljene i od službe otpuštene bivše srpsko-pravoslavne učitelje, a isto tako i one učitelje državnih škola, koji su bili službe lišeni iz političkih ili zdravstvenih razloga, ako se je njihovo zdravstveno stanje bilo potpuno popravilo. Osim redovnih svršenih pripravnika imali smo i onih, koji su položili ispit zrelosti "prije vremena", a to su oni, koji su zbog ratnih događaja završili svoje preparandijske studije u jednom polugodišnjem kursu. Takvih smo kandidata imali 59. Svi su oni bili namješteni uz starije – iskusnije učitelje. Dužnost im je bila uz neposredno pisanje pismenih priprava za školski rad, hospitiraju pri radu svog starijeg kolege. Od vremena do vremena nastavljali su i oni u prisustvu školskih upravitelja i razrednog učitelja. Nakon 5 – 6 mjeseci hospitiranja, dozvoljen im je bio samostalan rad. Time smo dobili lijep broj nastavnika, koji ne samo da udovoljavaju potrebi, nego oni odgovaraju i duhu vremena, u kome žive. (...).³³

Iz ovoga izvještaja se može vidjeti da je vlada, stanje osnovnog školstva u Bosni i Hercegovini, prikazivala kao dobro, što nije moglo da odgovara istini. Činjenica da jedan broj škola nije radio ni dvije godine poslije završetka Prvog svjetskog rata, da u nekim školama nije bilo učitelja (bez obzira što je vlada prikazivala stanje sasvim drugačije), što su učitelji živjeli bez osnovnih uslova za život i dr, govori da vlada nije ulagala dovoljno napora da popravi stanje u školstvu.

Broj učitelja u Bosni i Hercegovini povećavao se permanentnim školovanjem toga kadra. Tako je školske 1919/20. godine završilo oko 80 pripravnika, što je Zemaljska vlada ocijenila kao dobar uspjeh, jer Bosni i Hercegovini neće nedostajati toga kadra. Iz tih razloga, po mišljenju vlade, nije bilo potrebno da se u učiteljskoj službi zadrže učiteljice koje su udate za neučitelje, ili da se reaktiviraju one, koje su bile razriješene učiteljske službe zbog takve udaje. Zemaljska je vlada u svome aktu Ministarstvu prosvjete u Beogradu, dalje istakla:

(...) Zadržavanjem i reaktiviranjem takvih učiteljica ne samo da bi se pogazila ustanova zakona od 29. III. 1913, kojom je dozvoljena udaja učiteljica samo za učitelje, nego bi se i vlada i učiteljstvo dovelo u jedan nezgodan i vrlo neugodan položaj. Za neučitelje bi se udavale samo one učiteljice, koje služe po boljim i većim mjestima, a time bi one sebi osigurale za svo vrijeme službovanja bolju poziciju, dok bi one po selima bile skoro u svim slučajevima osuđene, da neprestano služe u zabitnim mjestima. Pri dosadašnjem namještanju i premještanju učitelja-ca imala je Zemaljska vlada u vidu najprije potrebu službe, te nastojala, da svaki učitelj dođe upravo ondje, gdje će sa svojim osobinama najbolje poslužiti napretku škole i naroda, a na drugom mjestu nastojala je Zemaljska vlada, da se

³³ ABiH, fond ZVS2 kutija 161, šifra 86/21/56, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu, Sarajevo, 24. 5. 1920. godine.

*što više stvori mogućnost, da učitelji, koji imaju djece za odgajanje u srednjim školama, dođu u ona mjesta, gdje takvih škola ima. Tek su se na trećem mjestu uzimale dosad u obzir familijarne okolnosti, a kad bi se dozvolila udaja učiteljica za neučitelje, bio bi to momenat, koji bi pri svakom namještanju morao doći u obzir na prvo mjesto, čime bi potisnuo u pozadinu dva mnogo opravdanija momenta. (...).*³⁴

Zemaljska vlada bila je na stanovištu da treba poštovati postojeći zakon po kome se učiteljice mogu udavati samo za učitelje. Svako drugo rješenje za ovu vladu bilo je neprihvatljivo.

Propusti u organizaciji školstva uočavali su se u svim krajevima Bosne i Hercegovine. Tako je Okružno načelstvo u Bihaću izvijestilo Zemaljsku vladu u Sarajevu o "nepovoljnim prosvjetnim prilikama u Bihaćkom okrugu." Česta pojava u osnovnim školama Bihaćkog okruga bila je premještanje učitelja. Tako se dešavalo da pojedini učitelji ranije prime informaciju o premještanju nego što se to zvanično obznani. To je dovodilo do odlaska učitelja u nova mjesta, a da na njihovo radno mjesto nije došao novi učitelj i da o tome okružne vlasti nisu bile obaviještene. Također se dešavalo da učitelji odu na ferije, a da pri odlasku nikome ne predaju školu i školsku imovinu. Tako napuštene škole bile su izložene propadanju i pljačkanju. Škole u naseljima Krnjeuša, Bjelaj, Trubar, Osredak i Veliki Cvjetnić bile su na meti pljačkaša. Između ostalog, povadena su stakla iz prozora, izvađene brave iz vrata, povadeni podovi, skinut crijep sa krova itd. Istraga vođena protiv pljačkaša uvijek je završavala neuspješno, tako da su oni ostali nekažnjeni.³⁵

Građani su vrlo često prigovarali na nesređeno stanje u oblasti osnovnog školstva u Bihaćkom okrugu. Uglavnom se prigovaralo, da se škole poslije ujedinjenja u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca zatvaraju, umjesto da se otvaraju. Roditelji su imali primjedbe na način organiziranja nastave, prostor, broj učitelja itd.³⁶

34 ABiH, fond ZVS2, kutija 161, šifra 86/21/56, *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu*, Sarajevo, 24. 5. 1920. godine.

35 ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/208/2, *Nepovoljne prosvjetne prilike u bihaćkom okrugu*, Bihać, 22. oktobra 1920. godine.

36 Škole u Osretku, Sitnici, Velikom Cvjetniću nisu radile dvije godine. Osim toga, i škola u Bukovači bila je zatvorena "već duže vrijeme." U jednom broju škola zbog nedostatka prostorija bila je uvedena tzv. razdijeljena nastava. Tako je bilo u Narodnoj osnovnoj školi u Bjelaju. Ta škola imala je samo dvije prostorije u kojima je bilo po 40 učenika u svakoj. Također je imala i samo jednog učitelja, što je još više otežavalo situaciju u toj školi. Međutim, roditelji upisane djece su se protivili tom načinu rada. Tražili su da njihova djeca idu u školu svaki dan, a ne svaki drugi dan. Roditelji su, također, tražili da se u školu imenuje još jedan učitelj. Na pet sela i 87 upisane djece trebaju da budu dva učitelja, smatrali su roditelji. Školska zgrada u Bosanskom Petrovcu imala je pet prostorija. U školu su školske 1919/20. godine, bila upisana 152 učenika. Nastavu su izvodila četiri učitelja: Popović Danilo, Vukanović Mara, Milanović Jovo i Kanazarević Natalija. ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/208/2, *Nepovoljne prosvjetne prilike u bihaćkom okrugu*, Bihać, 22. oktobra 1920. godine.

Dešavalo se da u školskim zgradama budu smješteni žandarmi, kao što je bio slučaj sa školom u Trubaru, tako da nastava nije izvođena do početka školske 1920/21. godine. Ali i poslije iseljenja žandarma, te adaptacije škole, nastava nije redovno izvođena. Razlog za to bio je nedostatak školskog namještaja, nastavnih pomagala, nastavnih sredstava, učiteljskog kadra itd.³⁷

S ciljem da se nepovoljne školske prilike otklone, Okružno načelstvo u Bihaću uputilo je Zemaljskoj vladi u Sarajevo slijedeće prijedloge:

Sva premještanja i namještanja učiteljskih lica treba smatrati kao uredovnu tajnu i ni pod kojim uvjetima ne bi smjeli pojedinci za to prije da doznaju, dok se to zvanično ne objavi. Dekreti o premještanju ili namještanju treba da se poslije zvanično objave i što hitnije izdaju i dostave.

U jednorazrednim školama ne smije premješteni učitelj-ica ostaviti svoje mjesto, dok ne preda tačno po inventaru školu i školsku imovinu svome nasljedniku. U vrlo hitnim i neodgodivim slučajevima može se škola propisno predati predsjedniku školskog odbora i jednom vjeroučitelju.

Školska zgrada i školska imovina ne smije se ni u kojem slučaju ostaviti bez nadzora. Svaki školski starješina (učitelj-ica jednorazrednih škola) mora zapisnički tačno po inventaru propisno i potpuno predati školu svome nasljedniku (u jednorazrednim školama predsjedniku školskog odbora i jednom vjeroučitelju), ako odlazi na odsustvo dulje od 8 dana.

Nijednom učiteljskom licu ne bi trebalo dozvoliti, da s ferija otputuje u svoje novo mjesto prije, nego li je podnio sve iskaze, obračune i sl. i dok nije školu propisno i potpuno predao.

Sva premještanja učiteljskih lica u jednorazrednim školama, koja su po potrebi službe vrlo hitna, trebalo bi brzojavno odrediti.

Po selima ne bi smjela nijedna škola ostati dulje vremena zatvorena. Ako se ne može za ovakvu školu naći podesno lice, neka se odredi zamjena iz obližnjih višerazrednih škola. Zamjenu bi trebalo određivati po prijedlogu školskog nadzornika.

Svršeni učiteljski pripravnici-ce neka se barem prve godine ne postavljaju na jednorazredne škole, dok ne polože učiteljski ispit.

Potrebna premještanja i namještanja u jednorazrednim školama trebalo bi provesti svršetkom ferija da se za ljetnih dana mogu izvršiti svi popravci i u red staviti svi školski poslovi odmah u početku školske godine.

Učiteljska lica, koja imaju u blizini vlastitog posjeda, ne treba namještat i takva mjesta, jer se onda obično sasvim predaju svome gospodarstvu, a svoju zvaničnu dužnost smatraju kao dužnost drugog reda.

³⁷ Naredbom Zemaljske vlade od 8. 3. 1920. godine, broj 37.660, u školu u Trubaru premješten je učitelj Biogradlija iz Bosanske Kostajnice. Zbog loših uslova za rad učitelj Biogradlija tražio je premještaj iz te škole, a njegovom zahtjevu je udovoljeno te je on premješten u Gornju Koprivnu. Na njegovo mjesto nije bio poslan drugi učitelj, pa je školska zgrada ostala bez nadzora. Takvo stanje iskoristili su pljačkaši, koji su opljačkali školsku zgradu i oštetili je u tolikoj mjeri da nastava nije mogla biti izvođena. ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/208/2, *Nepovoljne prosvjetne prilike u bihaćkom okrugu*, Bihać, 22. oktobra 1920. godine.

*Moli se, da se sva upražnjena učiteljska mjesta u ovome okrugu što prije popune.*³⁸

Zemaljska vlada u Sarajevu smatrala je da su navodi u izvještaju o stanju narodnog školstva u Bihaćkom okrugu, u većem dijelu neistiniti, a da uzrok navedenim nedostacima leži u općoj nesređenosti i narušenom autoritetu vlasti. Vlada je međutim, priznala i neke svoje slabosti. Prije svega, istakla je sporost Računarskog odsjeka Zemaljske vlade, zbog nedostatka stručne radne snage, te zbog njene nedovoljne educiranosti. To je za posljedicu imalo da su naredbe vlade objavljivane sporo, a što je išlo na štetu osnovnih škola. Vlada se, također, obavezala da će prijedloge Okružnog načelstva u Bihaću provesti u djelo.³⁹

U osnovnim školama su vrlo često radili učitelji i učiteljice koji nisu realizirali nastavne sadržaje po predviđenom planu i programu, nisu pisali pripreme za čas i dr, pa su tako nanosili štetu svojim učenicima.⁴⁰

Isticanje državne zastave

U prvoj godini postojanja Kraljevine SHS bilo je pojava da državne vlasti nejednako postupaju pri isticanju zastava prilikom državnih praznika i općih narodnih svečanosti. Dešavalo se da neke institucije ističu samo “državnu ili samo plemensku dotično pokrajinsku,” a neke i jednu i drugu. Zato je Ministarski Savjet donio odluku da se prilikom državnih praznika i općih narodnih svečanosti ističu samo državne zastave.⁴¹ Osim toga, vlada je donijela i odluku da se prvi decembar, dan kada je proklamovano ujedinjenje u Kraljevinu SHS, obilježava kao državni praznik. Naređeno je da se u svim školama održi predavanje o značaju toga dana.⁴² Ovakvim potezima vlada je pokazivala da joj nije bilo stalo do rješavanja suštinskih pitanja u oblasti školstva, već onih pitanja koja jačaju položaj vladajuće dinastije Karađorđevića.

38 ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/208/2, *Nepovoljne prosvjetne prilike u bihaćkom okrugu*, Bihać, 22. oktobra 1920. godine.

39 ABiH, fond ZVS2, kutija 149, šifra 67/208/2, Zemaljska vlada u Sarajevu Okružnom načelstvu u Bihaću, *Nepovoljne prosvjetne prilike u bihaćkom okrugu*, Sarajevo, 27. 12. 1920. godine.

40 Tako je dana 16. aprila 1920. godine, okružni školski nadzornik Ivan Kurtović iz Tuzle, izvršio inspekcijski pregled Narodne osnovne dječjačke škole u Gračanici i tom prilikom utvrdio da učiteljica Anka Martinčević, koja nema položen stručni ispit, ne izvršava svoje obaveze u skladu sa zakonskim propisima. Ona nije imala uredan nastavni program, nije pisala pripreme i nije svoju dokumentaciju dostavljala školskome upravitelju. Osim toga, školski nadzornik je imao primjedbe i na disciplinu učenika u školskoj zgradi, prije početka nastave, za vrijeme odmora i poslije završetka nastave. O svojim zapažanjima i primjedbama na rad, školski nadzornik je obavijestio načelnika Tuzlanskog okruga Dimitrija Grudića. Načelnik je svojim dopisom upozorio upravu navedene škole da je dužna do 20. maja 1920. godine otkloniti sve nedostatke. ABiH, fond ZVS2, kutija 161, šifra 86/16/8, *Načelstvo Tuzlanskog okruga upravi Narodne osnovne dječjačke škole u Gračanici*, Tuzla, 16. aprila 1920. godine.

41 *Školski glasnik za 1919. godinu*, 123.

42 *Isto*, 127.

Pismenost stanovništva Bosne i Hercegovine

Bez obzira na činjenicu što se broj osnovnih škola u Bosni i Hercegovini povećavao i što ih je 1920. godine bilo 513, i dalje je mreža škola bila neujednačena. Nove škole su se otvarale u onim krajevima u kojima ih je i bilo najviše. To je utjecalo na činjenicu da u Bosni i Hercegovini i dalje bude veliki broj nepismenih.

Stanje pismenosti stanovništva Bosne i Hercegovine po popisu 1921. godine može se vidjeti iz tabele 2.⁴³

Vjeroispovjest	Pismenost prema spolu						Pismenost prema ukupnome broju stanovništva preko 6 godina u %
	Muški			Ženski			
	čita i piše	samo čita	nepismeno	čita i piše	samo čita	nepismeno	
Pravoslavna	93.933	1.809	271.321	25.907	674	321.697	17,10
Katolička	69.884	1.151	114.313	32.092	999	152.196	28,10
Muslimanska	51.446	768	203.640	9.696	441	227.457	12,64
Jevrejska	4.952	62	1.384	4.091	50	2.069	72,65
Ukupno BiH	220.215	3.790	590.658	71.786	2.164	703.419	32,62

Tabela 2. Pismenost stanovništva Bosne i Hercegovine po popisu 1921. godine.

Prema podacima iz tabele se vidi da je u Bosni i Hercegovini, prema popisu stanovništva iz 1921. godine, bio veliki broj nepismenog stanovništva (67,38%). Procentualno je najveći broj nepismenih bio među muslimanskim stanovništvom, zatim pravoslavnim, a onda slijede katolici, dok je najmanji procenat nepismenih bio kod jevreja. Među nepismenima kod pripadnika svih vjera u Bosni i Hercegovini, preovladavalo je žensko stanovništvo.

Uzroci ovako velikome broju nepismenoga stanovništva u Bosni i Hercegovini su višestruki. Država nije vodila dovoljno računa o mladoj populaciji i nije ulagala sredstva u gradnju novih škola. Postojeće škole su bile pretijesne da bi prihvatile svu za školu doraslu djecu. Osim toga, u Bosni i Hercegovini nije bilo u dovoljnom broju stručnog nastavnog kadra, pogotovo iz reda domaćeg stanovništva.

Ne treba zanemariti ni činjenicu da je u Bosni i Hercegovini naslijeđeno shvatanje da nije potrebno školovati djecu, posebno žensku. Također, je u Bosni i Hercegovini u prethodnom periodu (vrijeme austro-ugarske uprave) bio izražen broj nepismenih u odnosu na pismene.⁴⁴

43 *Narodno jedinstvo, zvanični kalendar (svih šest oblasti Bosne i Hercegovine) za prostu 1929. godinu*, godina prva, Sarajevo 1928, 94. (dalje: *Narodno jedinstvo za 1929. godinu*).

44 Od ukupnog broja stanovnika u Bosni i Hercegovini po popisu iz 1910. godine (1.898.044) u dobi iznad sedam godina starosti bilo je pismenih: od 7 do 20 godina 74.940; od 21 do 30 godina 44.283; iznad 30 godina 57.945, što je iznosilo svega 177.168 (11,95%). Broj nepismenih stanovnika Bosne i

Zaostajanje Bosne i Hercegovine za ostalim dijelovima Kraljevine SHS

Mreža osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u prvim godinama postojanja Kraljevstva SHS znatno je zaostajala za školskom mrežom u drugim dijelovima države, posebno za Slovenijom, Hrvatskom i Srbijom, što se može vidjeti iz tabele 3.⁴⁵

R. br.	Pokrajina	Škola		Učitelja		Učenika		
		1918/19	1922/23	1918/19	1922/23.	1918/19	1921/22	1922/23.
1.	Bosna i Hercegovina	426	552	1.016	1.181	48.909	66.534	75.355
2.	Vojvodina	-	1.049	-	2.378	-	144.094	134.771
3.	Dalmacija	489	520	799	902	52.596	49.734	53.743
4.	Slovenija	649	819	2.258	3.074	152.022	172.552	165.976
5.	Srbija (predratna)	1.561	1.577	2.454	3.383	127.484	205.256	195.655
6.	Makedonija (Srb.juž.)	-	761	-	1.767	-	69.113	72.370
7.	Hrvatska i Slavonija	1.642	1.726	3.300	3.984	221.504	257.203	243.751
8.	Crna Gora	236	287	350	690	15.431	24.394	25.901
Kraljevina SHS		5.003	7.291	10.177	17.719	617.946	988.880	967.522

Tabela 3. Škole, učitelji i učenici u Kraljevini SHS školske 1918/19. i 1922/23. godine.

Iz podataka prezentiranih u tabeli može se vidjeti da je Bosna i Hercegovina spadala u red pokrajina sa najmanje škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. U ukupnome broju škola 1918/19. školske godine Bosna i Hercegovina je ulazila sa 8,51%, a 1922/23. školske godine sa 7,57%. Jedina pokrajina koja je imala manji broj škola od Bosne i Hercegovine bila Crna Gora (1918/19. školske godine 4,71%, a 1922/23. školske godine 3,93% ukupnog broja škola u Kraljevini Srba, Hrvata

Hercegovine prema konfesionalnoj pripadnosti bio je slijedeći: srpskopравoslavni 575.152 (89,92%); muslimana 453.712 (94,65%); rimokatolika 264.903 (77,45%); ostalih 8.055 (37,27%). Od ukupnog broja stanovnika Bosne i Hercegovine bilo je krajem 1910. godine: 1.301.822 (87,84%) nepismenih, 177.168 (11,95%) pismenih iznad sedam godina starosti i 3.082 (0,21%) onih koji su znali samo čitati. U odnosu na prostor Bosne i Hercegovine stanje pismenosti muškaraca u tuzlanskom okrugu bilo je slijedeće: znalo je čitati i pisati 29.272, znalo je samo čitati 598, bilo je potpunih analfabeta 146.596 (87,07%). Pismenost kod žena: znalo je čitati i pisati 7.866, znalo je samo čitati 100, bilo je potpunih analfabeta 148.190 (94,90%). *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1910*, Sarajevo 1912, str. LXIV; Vojislav Bogičević, *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1975, 295.

45 AJ, fond 66, fascikl broj 1291, jedinica opisa 1531, *Brojno stanje osnovnih škola u Kraljevini SHS po pokrajinama školske 1918/19. i 1922/23. godine*, Beograd, 17. 5. 1924. godine.

i Slovenaca). Broj osnovnih škola se u Bosni i Hercegovini povećao u periodu 1918-1922. godine za 126 ili 29,57%. Međutim, i dalje je to bilo nedovoljno, s obzirom na površinu, broj stanovnika i broj za školu dorasle djece. Broj učitelja se u Bosni i Hercegovini kontinuirano povećavao, ali je njihov udio i dalje bio mali u ukupnome broju učitelja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bosna i Hercegovina je 1918/19. školske godine imala 9,98%, a 1922/23. školske godine 6,65% ukupnog broja učitelja u Kraljevini SHS. Broj učitelja se u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1922. godine povećao za 165 ili 16,2%. Međutim, bez obzira na to, Bosna i Hercegovina je zaostajala za ostalim dijelovima Kraljevine SHS. Jedine pokrajine sa manjim brojem učitelja od Bosne i Hercegovine bile su Crna Gora i Dalmacija. Bosna i Hercegovina je po broju učenika školske 1918/19. godine bila na predzadnjem mjestu u Kraljevini SHS. Međutim, taj broj se kontinuirano povećavao: sa 48.909 školske 1918/19. na 66.534 učenika školske 1921/22. godine. U tome periodu povećanje je iznosilo 17.625 učenika ili 36,03%. Broj učenika osnovnih škola se u periodu 1918-1922. godine povećao za 26.446 ili 54,07%. Ali bez obzira na to povećanje, Bosna i Hercegovina je i dalje imala mali broj učenika koji su redovno pohađali osnovnu školu. Jedina pokrajina sa manjim brojem učenika bila je Crna Gora.

Uzroci zaostajanja školstva u Bosni i Hercegovini za ostalim južnoslavenskim zemljama su višestruki. Jedan u nizu je sigurno činjenica, da država nije dovoljno ulagala u ovu djelatnost, tako da su se neriješena pitanja stalno nagomilavala. Nedostatak materijalnih sredstava usporavao je popravku, porušenih i dotrajalih, te gradnju novih školskih zgrada. Postojeće školske zgrade bile su, u većem broju slučajeva pretijesne, neopremljene nastavnim sredstvima i pomagalima, sa dotrajalim inventarom, pa se nastava u njima održavala u otežanim, gotovo nemogućim uslovima. Nedostatak školskih zgrada uzrokovao je pojavu da država nije prisiljavala školske obveznike da obavezno pohađaju školu. Tako se dešavalo da veliki broj djece, posebno ženske, ne pohađa školu, pravdajući to poslovima u domaćinstvu, na polju itd.

Vjerska struktura učenika gimnazija

U periodu 1918-1922, u Bosni i Hercegovini se povećao i broj gimnazija sa 7 na 15. Državne gimnazije pohađali su učenici svih konfesija koje su postojale u Bosni i Hercegovini. Vjerska struktura učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija školske 1922/23. godine može se vidjeti iz tabele 4.⁴⁶

46 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, *Učenici državnih i privatnih srednjih školskih zavoda u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine*, Sarajevo, 17. aprila 1924. godine; S. Selimović, *Gimnazija u Tuzli*, 48; S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 229.; Sead Selimović, Organizacija i rad državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine, *Arhivska praksa*, broj 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 60-62.

Red. broj	Naziv škole	Mjesto	Vjeroispovijest						
			Pravoslavci	Rimokatolici	Grkokatolici	Protestanti	Muslimani	Jevreji	Svega
1.	Prva gimnazija	Sarajevo	371	228	3	4	89	136	831
2.	Druga gimnazija	Sarajevo	303	376	-	11	43	96	829
3.	Gimnazija	Mostar	320	194	-	-	213	8	735
4.	Gimnazija	Banja Luka	289	153	-	3	117	42	604
5.	Gimnazija	Tuzla	223	109	-	3	88	39	462
6.	Gimnazija	Bihać	84	64	1	-	84	10	243
7.	Niža gimnazija	Bijeljina	176	34	-	7	25	27	269
8.	Niža gimnazija	Brčko	107	44	-	2	34	5	192
9.	Niža gimnazija	Derventa	59	53	1	4	31	7	155
10.	Niža gimnazija	Prijedor	118	34	-	-	11	5	168
11.	Niža gimnazija	Livno	65	67	-	-	27	-	159
12.	Niža gimnazija	Foča	75	7	-	-	28	-	110
13.	Niža gimnazija	Gacko	58	3	-	-	22	-	83
14.	Niža gimnazija	Trebinje	82	10	-	-	38	1	131
15.	Niža gimnazija	B. Gradiška	55	19	-	-	7	-	81
Svega			2.385	1.395	5	34	857	376	5.052

Tabela 4. Učenici državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini po vjeroispovijesti školske 1922/23. godine.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najveći broj učenika gimnazija u Bosni i Hercegovini bio pravoslavne (47,21% ukupnoga broja učenika gimnazija) i katoličke vjeroispovijesti (27,61%). Učenika muslimanske vjeroispovijesti bilo je 16,96%, jevrejske 7,44%, protestantske 0,67%, a grkokatoličke 0,09% ukupnoga broja učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija. Najviše učenika pravoslavne vjeroispovijesti bilo je u Prvoj gimnaziji u Sarajevu (371 ili 44,64% ukupnoga broja učenika te škole), Gimnaziji u Mostaru (320 ili 43,54%) i Drugoj gimnaziji u Sarajevu (303 ili 36,55%), dok je najviše učenika katoličke vjeroispovijesti bilo u Drugoj (376 ili 45,35%) i Prvoj (228 ili 27,43%) gimnaziji u Sarajevu. Procentualno je najviše pravoslavaca bilo u gimnazijama u Prijedoru (70,24% ukupnoga broja učenika te škole), Gacku (69,88%), Bosanskoj Gradišci (67,90%) itd.

Razlozi ovakve vjerske strukture učenika u bosanskohercegovačkim državnim gimnazijama su mnogobrojni. Prije svega treba istaći činjenicu da su pravoslavci više pohađali državne škole od drugih jer nisu imali dovoljan broj konfesionalnih škola, kao naprimjer katolici i muslimani, ali i to da su se oni više školovali od drugih, posebno muslimana koji su bili nepovjerljivi prema državnim školama. Muslimani su se radije odlučivali za vjerske škole koje su im,

po njihovome mišljenju, davale više mogućnosti za sticanje znanja, prije svega vjerskoga, te za zaposlenje. Veliki broj muslimana nije nastavljao školovanje poslije završene osnovne škole, pa je i to jedan od razloga njihove slabe zastupljenosti u državnim gimnazijama.

Džafer Kulenović protestuje protiv zatvaranja škola

Narodni poslanici iz Bosne i Hercegovine u skupštini Kraljevine SHS, vrlo često su tražili da se stanje u oblasti osnovnoga školstva popravi. Tako je narodni poslanik Džafer Kulenović 24. maja 1921. godine uputio dopis ministru prosvjete Kraljevine SHS slijedeće sadržine:

Usljed pomanjkanja nastavnika zatvoreno je u okrugu bihaćkom više pučkih škola, tako npr. u kotaru petrovačkom četiri, a u nekim mjestima, kao npr. u Kulen – Vakufu, predaje samo jedan učitelj, koji radi preopterećenosti poslom nije u stanju sva četiri razreda svaki dan poučavati, nego jednoga dana pohađaju školu prva dva razreda, a drugoga dana druga dva razreda i tako djeca, mjesto da idu u školu godišnje po 10 mjeseci, pohađaju istu samo po 5 mjeseci.

Naprotiv u samome gradu Bihaću nalazi se – u koliko mi je poznato – 17 pučkih učitelja, koji vrlo lako svoju službu obavljaju predavajući neki od njih tek po 2 – 3 sata. Osim toga kod okružne oblasti u Bihaću zaposlena su u školskom odelenju 3 učitelja, a u koliko sam obavješten, do sada je taj posao obavljala samo jedna sila.

Pitam stoga Gospodina Ministra:

- 1./ Kako opravdava, da se neke škole uslijed pomanjkanja nastavnika zatvaraju, u nekim opet, da se nalazi samo po jedan nastavnik, dok u nekima ima ih i previše?*
- 2./ Misli li Gospodin Ministar shodno odrediti, da se takovim zloporabama stane već jednom na put, uvažujući pri tome, da su interesi opći jači od interesa i udobnosti pojedinaca?⁴⁷*

Ministar prosvjete je, nakon što je od Zemaljske vlade u Sarajevu dobio relevantne podatke o školstvu u Bihaćkome okrugu, odgovorio na pitanje narodnoga poslanika Džafera Kulenovića 23. juna 1921. godine. U odgovoru piše:

Gospodine Poslaniče,

Na vaše pitanje o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom, od 24. maja, t.g. koje mi je dostavljeno preko Predsedništva Ustavotvorne Skupštine, čast mi je dostaviti Vam naredni odgovor:

Pre svega da Vam napomenem, da na to pitanje od 24. maja, tek sada odgovaram zato, što osnovne škole u Bosni još ne stoje pod neposrednim nadzorom

⁴⁷ AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom, Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

poverenog mi Ministarstva, već pod nadzorom Zemaljske Vlade za Bosnu i Hercegovinu, od koje sam morao tražiti potrebne podatke da bi odgovor bio tačan.

Prema dobivenom odgovoru od Zemaljske Vlade ne stoji da je u okrugu bihaćkom zatvoreno više osnovnih škola, na protiv, u celom bihaćkom okrugu bile su zatvorene samo četiri škole u petrovačkom srezu.

U prošloj školskoj godini radila su u osnovnoj školi u Kulen - Vakufu dva nastavnika, a kako se pred kraj školske godine broj učenika smanjio, Zemaljska Vlada je premestila jednoga nastavnika iz Kulen - Vakufa. Početkom ove školske godine, upisalo se pak u pomenutu školu 106 učenika, od kojih redovno prisustvuju nastavi 71 učenik, i pošto se sa ovolikim brojem đaka ne bi mogla sa uspehom izvoditi nastava, kad bi sva ova deca bila u jednoj učionici, a i za zdravlje učeničko to ne bi bilo dobro, stoga je zavedena prekodnevna nastava. Preko dnevna nastava ne utiče štetno ni na nastavu ni na zdravlje učeničko, već ima svojih dobrih strana, zbog kojih ona ima sve više pristalica u pedagoškom svetu, a u mnogim školama i u Srbiji zavedena je.

U bihaćkim školama nema sedamnaest nastavnika, već svega dvanaest, od kojih su dva bila suvišna, i Vlada ih je htela premestiti.

Nu kako je jednoj učiteljici odobreno duže bolovanje, a jedan je učitelj poslat u Vrtoče na zamenjivanje bolesnog učitelja, to sada nema u Bihaću ni jednog nastavnika suvišnog.

Svi nastavnici osnovnih škola u Bihaću rade onoliko, koliko određuje dotični zakon i naredbe. U okružnoj oblasti u Bihaću, zbog obilnog posla dodeljena su dva nastavnika, a i ranije je bio dodeljivan najmanje po jedan nastavnik.

Za tim, preuđen je izvesan broj privatnih zgrada za škole, te se tako povećao broj osnovnih škola; a što još nisu za njih određeni nastavnici to je usled toga, što se nema dovoljan broj učiteljskih snaga.

Svršetkom ove školske godine svršiće učiteljsku školu povećati broj učiteljskih kandidata, i nadam se da će se u idućoj školskoj godini moći popuniti skoro sva prazna učiteljska mesta u Bosni.

Iz svega ovoga videćete, Gospodine Poslaniče, da su učiteljske snage u Bosni ipak pravilno raspoređene i da se o opštim interesima vodi račun na prvom mestu.

Nadajući se, da će te ovim odgovorom biti zadovoljni, molim vas Gospodine Poslaniče, da primite uverenje moga osobitog poštovanja.⁴⁸

Iz ovoga pisma ministra prosvjete može se vidjeti da je osnovno školstvo u Bosni i Hercegovini bilo u nadležnosti Zemaljske vlade. Također je evidentno da su se osnovne škole susretale sa mnogobrojnim problemima, prije svega smještajnim, materijalnim i kadrovskim.

48 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom*, Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

Nastavnici dolaze iz Srbije

Mnogi učitelji su napuštali Bosnu i Hercegovinu i odlazili u druge dijelove Kraljevine SHS gdje su imali bolje uvjete za rad, dok je jedan dio odlazio u penziju, a jedan napuštao struku. Ipak, najveći razlog smanjenja broja učitelja bio je udaja učiteljica za neučitelje.⁴⁹

Zbog navedenih razloga Pokrajinska uprava je zatražila od Ministarstava prosvjete da pošalje iz Srbije 50 učitelja u Bosnu i Hercegovinu. Istaknuto je da treba poslati muškarce jer bi od njih bila dvostruka korist:

*(...) prvo što se oni mogu prilagoditi i najtežim klimatskim i terenskim prilikama, a drugo što su oni oprobaniji radnici na nacionalno-kulturnom polju. Osim toga, ova pokrajina ima znatno veći broj učiteljica od učitelja (...).*⁵⁰

Nastavnici iz Srbije bili su potrebni zbog rada na ‘nacionalno-kulturnom polju’, odnosno na realiziranju ciljeva vladajuće političke elite na području Bosne i Hercegovine.

Pitanje udžbenika i jezika

Važno pitanje koje se ticalo rada u osnovnim i srednjim školama Bosne i Hercegovine bilo je pitanje udžbenika. Vlasti su kroz udžbenike nastojale da provode školsku politiku koja je bila u skladu sa zvaničnom državnom politikom.

Posebnu pažnju vlasti su posvećivale jeziku i pismu, te su s toga odmah nakon povlačenja austro-ugarske uprave iz Bosne i Hercegovine donijele *Zakon o zvaničnom jeziku i pismu*⁵¹, a 19. novembra 1918. godine i naredbu kojom se izdaje popis štiva u čitankama za hrvatski ili srpski jezik i u udžbenicima za njemački jezik, koje treba kod izvođenja nastave mimoići.⁵²

Zemaljska vlada je 19. novembra 1918. godine donijela naredbu o uvođenju ćirilice u sve osnovne škole u Bosni i Hercegovini:

49 Po *Zakonu o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini* od 29. marta 1913. godine (član 28), učiteljica koja se uda za neučitelja smatra se da je dala ostavku na učiteljsku službu. U toku godine dešavalo se da po 40 učiteljica na taj način ostane bez službe. AJ, fond 66, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546, *Popunjenje učiteljskih mjesta u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 30. oktobra 1923. godine; *Školski glasnik za 1913. godinu*, Sarajevo 1913, 115.

50 AJ, fond 66, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546, *Popunjenje učiteljskih mjesta u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 30. oktobra 1923. godine.

51 Vlada Narodnoga vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca za Bosnu i Hercegovinu je 3. novembra 1918. donijela *Zakon o zvaničnom jeziku i pismu* u nastavi, a 19. novembra 1918. godine naredbu o provođenju toga zakona. Prema članu 1. navedenoga zakona zvanični jezik u Bosni i Hercegovini je srpski ili hrvatski. Time je promijenjen raniji naziv jezika ‘srpskohrvatski’. Vlada je istakla da je time željela da učeniku omogući da nastavni jezik naziva srpski ili hrvatski, te da se jednim ili drugim imenom jezika služi i u školi. *Školski glasnik za 1919. godinu*, 4.

52 *Školski glasnik za 1919. godinu*, 6.

(...) *Budući da zasad nema potrebnih knjiga štampanih ćirilicom, u ovoj školskoj godini nastaviće se već započeto učenje ćirilice (...) Djeca koja u ovoj školskoj godini pohađaju II, III. i IV. godište, treba da uče ćirilicu odmah, čim škola dobije ovu naredbu.*⁵³

Svim narodnim, privatnim i konfesijskim školama u Bosni i Hercegovini 23. novembra 1919. godine bilo je naređeno da iz čitanki ukloni sliku cara i kralja Karla. Za taj posao bili su zaduženi učitelji, koji su izvan školskoga vremena trebali spaliti navedene slike. Osim toga, iz čitanki je brisano sve ono što je podsjećalo na austro-ugarsku upravu u Bosni i Hercegovini.⁵⁴

Novu naredbu o čitankama za osnovne škole u školskoj 1919/20. godini Zemaljska vlada je izdala 18. augusta 1919. godine U naredbi se tražilo da u svim osnovnim školama sa srpskim ili hrvatskim nastavnim jezikom djeca u prvome razredu uče samo ćirilicu ili latinicu. U školama koje pohađaju samo djeca pravoslavne vjere trebalo je da se u prvome razredu uči ćirilica, a u školama koje polaze samo djeca katoličke vjeroispovijesti, latinica. Zemaljska vlada je predvidjela da se u školama koje pohađaju djeca raznih vjera zatraži izjava od roditelja ili staratelja o tome koje pismo prvo treba da uče njihova djeca u prvome razredu. Nakon provedene ankete među roditeljima ili starateljima upravitelj škole je odlučivao koje će pismo učenici prvo učiti.⁵⁵

Plate učitelja

U Bosni i Hercegovini su postojale dvije kategorije narodnih učitelja: učitelji osnovnih i učitelji viših narodnih škola. Ovakva podjela učitelja izvršena je u vrijeme austro-ugarske uprave.⁵⁶

Osnovna godišnja plaća učitelja osnovnih narodnih škola bila je 1.400 kruna, a viših narodnih škola 2.000 kruna. Plaća narodnih učitelja osnovnih škola na kraju njihove karijere (sa 33 i više godina radnoga staža) iznosila je 3.400 kruna, a učitelja viših narodnih škola 4.100 kruna.⁵⁷ Bilo je primjera da su udate učiteljice dobijale samo 50% aktivitetnog doplatka.⁵⁸

53 Vlada Narodnog vijeća SHS je 18. novembra 1918. godine izdala naredbu o uvođenju ćirilice u osnovne škole. *Školski glasnik za 1919. godinu*, 2.

54 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Čitanke za osnovne škole. Upotreba prema novim prilikama*, Sarajevo, 23. novembra 1919. godine.

55 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Čitanke za osnovne škole u Bosni i Hercegovini-ćirilica i latinica*, Sarajevo, 18. augusta 1919. godine.

56 Položaj učitelja bio je reguliran *Zakonom o pravnim odnošajima narodnih učitelja u Bosni i Hercegovini* od 29. marta 1913. godine. AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Uređenje beriva nastavnica narodnih škola*, Sarajevo, 7. novembra 1919. godine.

57 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Uređenje beriva nastavnica narodnih škola*, Sarajevo, 7. novembra 1919. godine.

58 Početna plaća (adjutum) namjesnih nastavnika osnovnih škola bez položenog stručnog ispita u

Novim zakonom od 23. jula 1919. godine povišene su plaće učitelja osnovnih škola tako da su se one kretale od 2.400 (prva kategorija) do 5.400 dinara (jedanaesta kategorija). U isto vrijeme cijene su, u odnosu na plaće, bile dosta visoke.⁵⁹

Zaključak

Ulaskom Bosne i Hercegovine u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca desile su se mnogobrojne promjene u organizaciji i radu osnovnih i srednjih škola. Te promjene su se odvijale postepeno iz godine u godinu. Vladajuće političke elite su preko škola ostvarivale svoje političke, nacionalne, ekonomske, obrazovne i kulturne ciljeve. Osnovne i srednje škole susretale su se sa mnogobrojnim problemima, prije svega smještajnim, materijalnim i kadrovskim. Broj škola, učenika i nastavnika se vremenom povećavao. U periodu od 1918. do 1922. godine broj osnovnih škola u Bosni i Hercegovini povećan je sa 426 na 525, a gimnazija sa 7 na 15. Broj učenika osnovnih škola se povećao sa 48.909 na 66.534, a broj nastavnika sa 1.016 na 1.181. Osnovne i srednje škole su pohađali učenici svih konfesija koje su živjele u Bosni i Hercegovini. U nastavnim planovima i programima uklanjani su sadržaji čiji su odgojni ciljevi bili u skladu sa interesima austro-ugarskog režima, a isticana je odanost srpskoj vladajućoj dinastiji Karađorđevića. Vladajuća elita širila je ideju o "jednom troimenom narodu", nastojeći da stvori jedinstven politički, ekonomski, obrazovni i kulturni prostor. U grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) izvršene su značajne promjene, tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lekturu su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Najveći broj užbenika pisali su autori iz Hrvatske i Srbije, dok je samo mali broj bio iz Bosne i Hercegovine. Posebnu pažnju vlasti su posvećivale jeziku i pismu, te su s toga odmah nakon povlačenja austro-ugarske

periodu austro-ugarske uprave iznosila je 1.200 kruna, a za nastavnike sa položenim stručnim ispitom 1.400 kruna. Početkom Prvog svjetskog rata nastavnicima je uvećan iznos plaće za 200 kruna godišnje zbog skupoće, a nakon završetka rata taj iznos je zadržan i dalje. Takav doplatk (tzv. ratni doplatk) imali su i ostali državni "zvaničnici", pa nastavnici u tome pogledu nisu predstavljali izuzetak. Početna plaća "pravih" učitelja i učiteljica u osnovnim školama iznosila je 1.400 kruna, a aktivitetni doplatk (koji se djelomično računao u mirovinu) iznosio je 550 kruna, od kojega se odbijalo 60% ako je nastavnik koristio potpuno besplatno stan. Nekada je aktivitetni doplatk mogao da iznosi 700 – 850 kruna godišnje, što je zavisilo od godina radnog staža. ABiH, fond ZVS2, kutija 46, šifra 67/120/29, *Izveštaj Zemaljske vlade o školstvu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 4. 6. 1919.

59 Da bi se lakše i bolje mogla da razumije visina plaće nastavnika donosimo cijene nekih osnovnih životnih potrebština na dan 5. jula 1920. godine: Grah 7 kruna (1 dinar = 4 krune), grašak 5 kruna, patlidžan crveni 14 kruna, crveni luk 4 krune, trešnje 3 krune, višnje 6 kruna itd. *Narodno Jedinstvo*, br. 134, ponedjeljak 5. jula, Sarajevo 1920, 3. Osim navedenih cijena proizvoda, radi lakšeg razumijevanja visine plaća nastavnika donosimo i cijene nekih odjevnih artikala na dan 23. jula 1920. godine: Kompletno odijelo 2.250 kruna, zimski kaput 2.125 kruna, hlače 443 krune. *Narodno Jedinstvo*, br. 147, petak 23. juli, Sarajevo 1920, 2.

uprave iz Bosne i Hercegovine donijele *Zakon o zvaničnom jeziku i pismu*. Zvanični jezik bio je srpski ili hrvatski, umjesto ranijeg naziva srpskohrvatski. Osim toga, naredbom Zemaljske vlade uvedena je ćirilica u sve osnovne škole u Bosni i Hercegovini. Plaće učitelja osnovnih škola kretale su se od 2.400 (prva kategorija) do 5.400 dinara (jedanaesta kategorija). Godišnja plaća profesora iznosila je 2.400-6.000 dinara, a direktora škole 6.000-7.000 dinara.

Summary

With the entry of Bosnia and Herzegovina into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, there have been many changes in the organization and work of primary and secondary schools. These changes took place gradually from year to year. The ruling political elites realized their political, national, economic, educational and cultural goals through schools. Elementary and secondary schools met many problems, primarily accommodation, material and human resources. The number of schools, students and teachers increased over time. In the period from 1918 to 1922, the number of elementary schools in Bosnia and Herzegovina increased from 426 to 525, and from gymnasium from 7 to 15. The number of elementary school students increased from 48,909 to 66,534, and the number of teachers from 1,016 to 1,181. Primary and secondary schools were attended by students of all the confessions that lived in Bosnia and Herzegovina. Curricula and contents have been removed in the curricula whose educational goals were in line with the interests of the Austro-Hungarian regime, and the commitment to the Serbian ruling dynasty of Karađorđević was emphasized. The ruling elite spread the idea of a “one-tribe nation”, striving to create a unique political, economic, educational and cultural space. Significant changes have been made in the group of national subjects (history, geography, Serbian or Croatian language), with emphasis on the history and geography of Serbs, Croats and Slovenians, and works for Serbian school, literature in literature, literature and literature from the Serbian, Croatian or Slovenian literature. The largest number of workbooks were written by authors from Croatia and Serbia, while only a small number were from Bosnia and Herzegovina. Special attention was paid by the authorities to the language and script, and immediately after the withdrawal of the Austro-Hungarian administration from Bosnia and Herzegovina, the Law on the official language and script was passed. The official language was Serbian or Croatian, instead of the former Serbian-Croatian name. In addition, by the order of the State Government, a Cyrillic script was introduced into all elementary schools in Bosnia and Herzegovina. Salaries of elementary school teachers ranged from 2,400 (first category) to 5,400 dinars (eleventh categories). The annual salaries of professors amounted to 2,400-6,000 dinars, while the school principal was 6,000-7,000 dinars.